

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНО-ВИРАЗНИХ ЗАСОБІВ У
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ТРЕТІМ РІВНЕМ ЗАГАЛЬНОГО НЕДОРОЗВИТКУ
МОВЛЕННЯ»**

Виконала студентка KorLs1-M19z групи
заочної форми навчання
спеціальності: 016 Спеціальна освіта (Логопедія)

Хмілевська Євдокія Станіславівна

Керівник:

Левицький В.Е., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Рецензент:

Вержиховська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

м.Кам'янець-Подільський – 2021 року

План

Вступ	3
Розділ I. Теоретичне вивчення питання сформованості образно-виразних засобів у дошкільників із нормальним та недорозвинутим мовленням	
1.1. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови та її образної виразності як лінгводидактичне питання.....	6
1.2. Загальний недорозвиток мовлення як різновид порушення мовленнєвого розвитку у психолого-педагогічній класифікації.....	16
1.3. Лінгвістична і психолінгвістична характеристики образно-виразних засобів мовлення та проблема їх формування у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення III рівня.....	26
Висновки до розділу	36
Розділ II. Вивчення стану використання та процесу формування образно-виразної лексики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення	
2.1. Вивчення стану сформованості образно-виразної лексики у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня.....	38
2.2. Особливості логопедичної роботи з формування образно-виразних засобів у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.....	46
Висновки до розділу	67
Висновки	70
Список використаних джерел	74

Вступ

Актуальність дослідження. Несформованість фонетико-фонематичного, лексичного, граматичного компонентів мовленнєвої системи дітей із ЗНМ чинить негативний вплив на розвиток зв'язного мовлення та суттєво впливає на мовленнєву поведінку. Вказані недоліки у мовленнєвій системі призводять до збіднення експресивної лексики у дітей із загальним недорозвитком мовлення мови і створюють труднощі у оволодінні образно-виразними засобами мови, якими є: епітети, порівняння, метафори, уособлення, антоніми, синоніми, малі фольклорні жанри і т.д.

У наш час однією із складних і актуальних проблем корекційної педагогіки є створення умов для формування у дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) здібностей до оволодіння образно-виразними засобами мови, як необхідної передумови підготовки до шкільного навчання, гармонійного розвитку та соціалізації особистості.

Аналіз літератури свідчить про наявність інтересу педагогів і психологів до проблеми оволодіння дітьми емоційно-експресивними засобами мови і формування творчого ставлення до слова (К.Айдарова, Н.Гавриш, І.Позерт, В.Харченко, К.Хоменко), а також представників спеціальної освіти: М.Шеремет, В.Тищенко, Ю.Рібцун, Л.Трофименко, Н.Кравець, А.Богуш, Н.Чередніченко, І.Марченко, та ін.

Незважаючи на достатнє висвітлення питань, що стосуються розвитку мовлення та мовленнєво-мисленнєвої діяльності дітей із ЗНМ, до теперішнього часу не склалося цілісної картини особливостей розвитку прагматичного компонента мовленнєвої компетенції у даній категорії дітей, що включає оволодіння образно-виразними засобами і наявність розвиненого «мовленнєвого чуття», а також способів корекції наявних порушень. Досі відсутній єдиний, науково обґрунтований зміст і методика навчання, які допомогли б вирішити проблему оволодіння образно-виразними засобами мовлення дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку. У педагогіці та психології є достовірні дані не тільки про корисність, але і необхідність

здійснення спеціальної роботи з дошкільниками з порушеннями мовленнєвого розвитку у даному напрямку (Т.Сидорчук, Л.Трофименко, Н.Чередніченко, Ю.Рібцун, І.Марченко та ін.).

Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю збагачення зв'язного мовлення дітей з мовленнєвим недорозвитком образно-виразними засобами (порівняннями, епітетами, уособленнями, метафорами, синонімами, антонімами, малими фольклорними жанрами).

Виникає необхідність вивчення особливостей використання образно-виразних засобів мовлення дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, наукового обґрунтування і розробки форм, змісту і методів корекційно-педагогічної роботи з формування здатності до сприймання та адекватного використання образно-виразних засобів мовлення.

Проблемою дослідження є формування образно-виразних засобів мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (III рівень). Вирішення вказаної проблеми визначило мету дослідження.

Мета дослідження – розробити методiku корекційно-розвивальної роботи з формування здатності до сприймання і адекватного використання образно-виразних засобів мовлення старшими дошкільниками із ЗНМ (III рівень).

Методологічну основу дослідження склали положення психології та педагогіки щодо провідної ролі діяльності у психічному розвитку; загальні закономірності розвитку дітей дітей з нормальним та порушеним мовленням; зв'язку мовленнєвих здібностей із практичною діяльністю і уявою; комплексний підхід до реалізації корекційно-педагогічної роботи.

Гіпотезою дослідження служить припущення, що несформованість здатності до сприймання та використання образно-виразних засобів мовлення пов'язана з системним недорозвитком мовлення дітей із ЗНМ і потребує спеціальної методики корекційно-розвивальної роботи.

Для реалізації поставленої мети і відповідно до висунутої гіпотези необхідно було вирішити **завдання**:

1. Провести аналіз літературних джерел (теоретичної бази) з питань формування лексики у старших дошкільників з нормальним і порушеним розвитком мовлення.

2. Вивчити особливості стану сформованості сприймання та оперування образно-виразними засобами дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ (III рівень).

3. Розробити методику корекційно-розвивального впливу на засвоєння та використання образно-виразних засобів мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (III рівень).

4. Сформулювати висновки проведеного дослідження.

Об'єкт дослідження: мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (III рівень).

Предмет дослідження: формування образно-виразних засобів мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ (III рівень).

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези використовувалися такі **методи дослідження:** аналіз літературних джерел; спостереження за навчально-виховним процесом у закладах дошкільної освіти; вивчення документації; констатувальний експеримент; кількісна та якісна обробка отриманих даних; наукового узагальнення отриманих результатів.

Практичне значення отриманих результатів: запропонована методика засвоєння та адекватного використання образно-виразних засобів мовлення, дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (III рівень) може бути корисна логопедам, педагогам спеціальних логопедичних закладів (груп) дошкільної освіти, батькам дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

База дослідження: заклад дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу (спеціальний) центр «Пагінець» Рівненської міської ради, м. Рівне.

Висновки

У сучасній логопедії термін «недорозвиток мовлення» використовується для позначення якісно більш низького рівня сформованості тої чи іншої мовленнєвої функції або мовленнєвої системи загалом. Недорозвинення мовлення не є самостійною нозологічною одиницею у медичному розумінні цього поняття, цілісним однорідним розладом із єдиним патогенезом. Зазвичай це сукупність декількох синдромів, які відрізняються за механізмами.

Поняття загального недорозвитку мовлення базується на прогресивній думці про можливість єдиного педагогічного підходу до різнорідних за своєю етіологією виявлень недорозвиненості мовлення у дітей, виходячи з конкретного стану мовленнєвого розвитку дитини.

Порушення мовленнєвої здібності у дітей із ЗНМ проявляється у вигляді: зниженої мовленнєвої активності; низької уваги до мовленнєвого оточення і недостатньо активній спостережливості; уповільненого формування і патологічній інертності мовленнєвих стереотипів, поганому переключенні або, навпаки, швидкому згасанні тих відбитків, що виникли у пам'яті; як наслідок, виникають труднощі актуалізації навіть добре знайомих слів, не здійснюється перенесення засвоєної граматичної форми на інші слова; мовленнєвій беспорядності у нових ситуаціях і хаотичних діях під час розв'язання вербальних завдань; у порушеннях програмування висловлювання, несформованості динамічного стереотипу.

Несформоване образне мовлення. Діти не розуміють і не користуються лексико-семантичними засобами експресивності: словами з переносним значенням, узагальнюючими словами, синонімами, епітетами, метафорами, порівняннями; у розвитку синтаксичних засобів спостерігаються порушення розуміння та труднощі використання малих форм народної творчості (прислів'їв, приказок, загадок, потішок тощо).

Проведений аналіз досліджень, присвячених вивченню питання стану зображувально-образних засобів зокрема, при ЗНМ, дозволяє говорити про те, що більшість авторів виділяє недоліки цього виду мовлення як закономірне,

постійне, стійке порушення у структурі недорозвитку. При цьому недостатня сформованість образно-виразних засобів мовлення зводиться, як правило, до констатації двох груп недоліків:

- недоліків у розумінні самих текстових повідомлень (імпресивний аграматизм) або у розумінні наочного матеріалу, що є змістовою основою для утворення таких висловлювань;
- недоліків у послідовному зв'язному викладі.

Порушення зв'язного мовлення (і його експресивності) найчастіше розглядається як загальна проблема при вивченні різних видів мовленнєвого недорозвитку. Оскільки основну увагу дослідники зосередили на виявленні особливостей лексичних, граматичних і фонетичних засобів, багато питань, пов'язані з виявленням особливостей сформованості образних засобів і причин, що зумовлюють ці особливості, залишаються невирішеними, що ускладнює побудову науково обґрунтованої методики формування.

У процесі дослідження сформованості образно-виразних засобів у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ третього рівня було встановлено, що труднощі у дітей найчастіше виникали на початку переказу казки, при відтворенні послідовності появи нових персонажів і особливо ритмізованого повтору, що представляє собою прийменниково-відмінкову конструкцію. У переказах всіх дітей мали місце порушення зв'язності викладу (повтори фраз або їх частин, спотворення смислового та синтаксичного зв'язку між реченнями, пропуски дієслів і т.д.).

Мовлення дітей вразило одноманітністю, маловиразністю та непослідовністю. Діти не виявляли бажання розповідати, а тим більше показувати. У багатьох дітей в оповіданнях (казках) відзначалися пропуски моментів дії, представлених на малюнках або ті що логічно мають місце у зображеній ситуації; звуження поля сприймання картинок (наприклад, вказівки на дії тільки одного персонажа), свідчить про недостатню організацію уваги у процесі мовленнєвої діяльності. Часто порушувалася смислова відповідність розповіді зображеному сюжету. У 2 дітей (40%) розповіді зводилися до

називання дій персонажів. У ряді випадків розповідь практично зводилася до відповідей на питання і втрачала зв'язність і послідовність (перетворювалася на неорганізований діалог).

Найбільші труднощі у дітей викликало виконання завдань творчого характеру.

Аналіз дитячих творів з точки зору образності показує існування зв'язку між рівнем художнього сприймання літературних творів і рівнем виразності творчих розповідей дітей.

Найлегше діти впоралися з виділенням і відтворенням епітетів. Сприймання, осмислення і виділення у тексті порівнянь викликає значні труднощі, а розуміння метафор: найважче завдання. Інші засоби художньої виразності (уособлення, гіпербола) помічаються дітьми у поодиноких випадках.

За результатами отриманими у ході дослідження сформованість у дітей із ЗНМ III рівня старшого дошкільного віку образно-виразних засобів мовлення у 80% знаходиться на низькому і у 20% на середньому рівні.

Це дозволяє зробити висновок про те, що у дітей із ЗНМ відзначається значне відставання у формуванні образно-виразних засобів мовлення і вказує на необхідність цілеспрямованої корекційно-формуальної роботи з розвитку цього виду мовленнєвої діяльності.

Робота з формування образно-виразних засобів велася у двох напрямках:

1. Навчання на спеціально організованих заняттях.
2. Навчання і закріплення знань у повсякденному житті дітей у закладі дошкільної освіти при виконанні режимних моментів.

Вимоги до організації та проведення мовленнєвих (комплексних і тематичних) занять: на кожному занятті одночасно (в комплексі) вирішуються завдання: розвиток фонетико-фонематичної сторони, лексики, граматики; заняття з розвитку мовлення мають акцентовану мовленнєву спрямованість; взаємозв'язок із заняттями з інших розділів програми, тобто ознайомлення з довкіллям, природою та художньою літературою; максимальне використання ігрових прийомів навчання. Серед них дидактичні, народні, рухливі ігри з

текстами та діалогом, ігрові вправи, забавки, ігрові життєві ситуації спілкування в яких дитина виступає в ролі активного мовця; невимушеність та розкутість дітей на занятті.

Іншою формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення є індивідуальна робота у повсякденному житті, впродовж дня.

Найважливішими джерелами розвитку виразності дитячого мовлення є твори художньої літератури та усної народної творчості, у тому числі малі фольклорні форми (прислів'я, приказки, загадки, потішки, пісеньки, скоромовки).

У результаті спеціальної, цілеспрямованої роботи з дітьми, що мають ЗНМ (III рівень), у них відбувається введення образної лексики у експресивне мовлення.

Таким чином, систематична, поетапна, спеціально організована корекційно-розвивальна робота з формування образно-виразних засобів мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня дозволяє якісно і кількісно змінити рівень розвитку мовлення в цілому і його образність, зв'язність, правильність і грамотність зокрема.

Список використаних джерел:

1. Алексина Л.И. Динамика речевого развития умственно отсталых детей с нарушениями речи. – К.: Педагогика, 1977. – 238 с.
2. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Радянська школа, 1981. – 180 с.
3. Белая А.Й. Подолання нерізко вираженого загального недорозвитку мовлення у молодших школярів (Методичні рекомендації для вчителів-логопедів). – Хмельницький: ТУП, 2001. – 100 с.
4. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН – 1998. – 204 с.
5. Блінова Г.Й., Черпіта О.Р. Дидактичний матеріал для подолання дислексії у дітей. – К.: Радянська школа, 1991. – 128 с.
6. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика личности. – К.: Здоровье, 1989. – 89 с.
7. Вавина Л.С. Методические рекомендации по обучению грамоте учащихся I-II отделений вспомогательной школы. – К.: РУМК, 1990. – 112 с.
8. Гуцал Л.Л. Миронова С.П. Теоретичні аспекти та методика подолання заїкання у молодших школярів: Навчально-методичний посібник. – Хмельницький: Поділля, 2001. – 91 с.
9. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 223 с.
10. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В.І. Бондаря, В.М. Синьова. – К.: «МП Леся», 2011. – 528 с.
11. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
12. Жук Т.В. Перелік документації логопеда / Т.В. Жук, Н.А. Соколенко // Дефектологія. – 1996. №1. – С. 58-63.
13. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.

14. Детские церебральные параличи. / Л.О. Бадалян, Л.Т. Журба, О.В. Тимонина. – К.: Здоровья, 1988. – 327 с.
15. Дороз В.Ф. Методика викладання української мови у вищій школі. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
16. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичёва Т.Б. Преодоление задержки речевого развития у дошкольников. – М.: Просвещение, 1973. – 190 с.
17. Катаева А.А. Дошкольная олигофренопедагогика. – М.: Гуманит. изд. центр "ВЛАДОС", 2001. – 208 с.
18. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи. – М.: Просвещение, 1985. – 315 с.
19. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса-Либідь, 1991. – 280 с.
20. Коваль Г.П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.
21. Коваль Г.П., Іванова Л.І., Суржук Т.Б. Методика читання. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 280 с.
22. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник / М.Коваленко. – К.: Центр Літератури, 2006. – 664 с.
23. Косенко К.М. Основи загальної педагогіки: курс лекцій для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів / К.М. Косенко. К.: Повний світ, 2005. – 184 с.
24. Козлова В.А., Максименко С.В. Навчально-методичний посібник: Фронтальна робота з усунення лексико-граматичного недорозвинення мовлення у дошкільників (лексико-граматична ланка) – Кіровоград: Видавництво КОШПО імені Василя Сухомлинського, 2005. – 91 с.
25. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива. Система личных взаимоотношений. – Минск: Народная Асвета, 1984. – 240 с.
26. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі

інтенсивної педагогічної корекції: Методичні рекомендації /Укл. Л.С. Вавіна. – К.: ІСДО, 1995. – 60 с.

27. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – Київ: Київська книжкова фабрика, 1995. – 304 с.

28. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови . – К.: А.С.К., 1999. – 276 с.

29. Лалаєва Р.И. Нарушения чтения и пути их коррекции у младших школьников: Учебное пособие. – СПб.: Союз, 1998. – 224 с.

30. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.

31. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.

32. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – М.: Просвещение, 1978. – 190 с.

33. Леонтьев А.А. Язык, речь и речевая деятельность. – М.: Наука, 1989. – 205 с.

34. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.

35. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.

36. Лубовський В.І. Психологічні проблеми діагностики аномального розвитку дитини // Спеціальна психологія. Тексти. – Ч.І. – Кам'янець-Подільський, 1999. – С.4-17.

37. Лубовский В.И. Развитие словесной регуляции действий у детей (в норме и патологии). – М.: Просвещение, 1978. – 165 с.

38. Матвеева М.П. Спеціальна психологія. Тексти: Ч.1. / М.П. Матвеева, С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільського держ. ун-ту, 1999. – 158 с.

39. Матвєєва М.П. Спеціальна психологія. Тексти: Ч.2. / М.П. Матвєєва, С.П. Миронова. – Кам'янець-Поділ. : Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільського держ. ун-ту, 2001. – 142 с.

40. Матвєєва М.П., Миронова С.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2005. – 164 с.

41. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

42. Методика навчання учнів 1-4 класів спеціальної школи: Навчальний посібник / за ред. О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. – 312 с.

43. Миронова С.А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях. – М.: Просвещение, 1991. – 180 с.

44. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – 204 с.

45. Навчання і виховання учнів 1-го класу. Метод посіб. для вчителів / Уклад. О.Я. Савченко. К.: Початкова школа, 2002. – 314 с.

46. Назаревич В. Схеми психолого-педагогічних характеристик / В. Назаревич, С. Тарасюк. – Рівне: Принт Пауз, 2003. – 56 с.

47. Нарушение речи у дошкольников. Сост. Р.А. Белова-Давид. М.: Просвещение, 1972. – 204 с.

48. Островська К.О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги: [навчальний посібник] / К. О. Островська. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 110 с.

49. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології. Навчальний посібник. – К.: Українська енциклопедія, 1995. – 254 с.

50. Прикладна корекційна психопедагогіка: Олігофренопедагогіка. Навчальний посібник / За ред. О.В. Гаврилова, В.О. Липи / Олексій Вікторович Гаврилов, Володимир Олександрович Липа, Олександр Миколайович Ляшенко, Вадим Едуардович Левицький, Олег Миколайович Опалюк, Євгенія Володимирівна Данильченко, – Кам'янець- Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. – 592 с.

51. Розвиток розуміння мови у молодших школярів з мовленнєвим недорозвиненням: Методичні рекомендації / Укл. В.В. Тарасун, М.В. Шевченко. – К.: РУМК, 1992. – 124 с.

52. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.

53. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: Магістр-8, 1997. – 256 с.

54. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

55. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

56. Соботович Є.Ф. Порухення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник / Є.Ф. Соботович. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.

57. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

58. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. – К.: ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127 с.

59. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции: Навчально-методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.

60. Спеціальні психологічні тексти за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. (частина I,II). – Кам'янець-Подільський.; 1999, 2001. – 258 с. – 240 с.

61. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.

62. Стребелева Е.А. Специальная дошкольная педагогика / Е.А.Стребелева. – М.: Издат. центр "Академия", 2001. – 312 с.

63. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково методичний посібник / Пометун О.І., Пироженко Л.В. / За ред. О.І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

64. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2004. – 348 с.

65. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф.Соботович – К.: «Актуальна освіта», 2007. – 120 с.

66. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс / За ред. А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук. – К.: Промінь, 2003. – 232 с.

67. Ульянова Т.К. Методика преподавания грамматики и развития речи учащихся вспомогательной школы. – К.: КГПИ, 1990. – 94 с.

68. Федоренко І.Т. Формування самостійності учнів у навчально-виховній роботі школи. – К.: Радянська школа, 1983. – 151 с.

69. Чередніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-

методичний посібник (курс лекцій). – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 208 с.